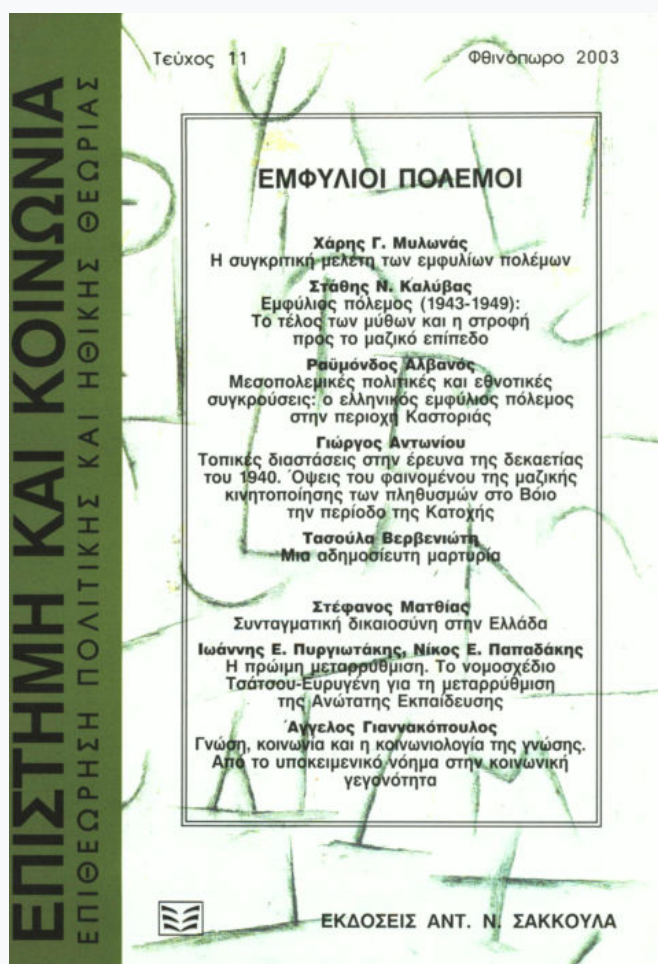


Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 11 (2003)

Εμφύλιοι πόλεμοι



**Γιάννης Α. Τασόπουλος, Το ηθικοπολιτικό
θεμέλιο του συντάγματος**

Αριστείδης Ν. Χατζής

doi: [10.12681/sas.931](https://doi.org/10.12681/sas.931)

Copyright © 2015, Αριστείδης Ν. Χατζής



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χατζής Α. Ν. (2015). Γιάννης Α. Τασόπουλος, Το ηθικοπολιτικό θεμέλιο του συντάγματος. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 11, 288–293. <https://doi.org/10.12681/sas.931>

Το τρίτο και πιο ακανθώδες θέμα που εξετάζει η Σάσεν είναι αυτό της αντινομίας μεταξύ της παγκοσμιοποίησης που ανοίγει τα σύνορα και της θέλησης των κρατών να κρατούν τα σύνορα κλειστά και ελεγχόμενα όσον αφορά την είσοδο μεταναστών. Είναι δυνατόν το κεφάλαιο να κυκλοφορεί ελεύθερα αλλά όχι οι άνθρωποι που το παράγουν; Η Σάσεν αναγνωρίζει σε αυτό το ερώτημα ένα από τα πιο δύσκολα πολιτικά προβλήματα που καλούνται οι κυβερνήσεις των κρατών να επιλύσουν. Ήδη στο εσωτερικό της GATT όσο και της NAFTA υπάρχουν ειδικά καθεστώτα ρύθμισης της κινητικότητας των εργαζομένων στις υπηρεσίες. Από την άλλη μεριά υπάρχει το θέμα της ασφάλειας και οι ποικίλες ενστάσεις για διατήρηση του σημερινού status στο ζήτημα των συνόρων. Επίσης εξακολουθεί να υπάρχει το ζήτημα των νομιμοποιήσεων των προσφύγων και όσων ζητούν άσυλο, που ρυθμίζεται με διεθνείς συμβάσεις, οι οποίες πολλές φορές έρχονται σε σύγκρουση με τη θέληση του εθνικού κοινοβουλίου ή της κοινής γνώμης. Η Σάσεν καταλήγει πως η ύπαρξη δύο διαφορετικών καθεστώτων, αυτού της ρύθμισης της κυκλοφορίας του κεφαλαίου και αυτού της κυκλοφορίας των μεταναστών, καθώς και η ύπαρξη δύο παρόμοια διαφορετικών καθεστώτων στα πεδία της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας των κυριαρχικών δικαιωμάτων του κράτους δεν είναι δυνατόν να επιλυθούν με βάση τους παλιούς κανόνες του παιχνιδιού. Με αυτή την έννοια η παρουσία των μεταναστών σε όλες τις χώρες της γης αποτελεί ένα πεδίο διερεύνησης της νέας τάξης πραγμάτων.

Χωρίς αμφιβολία η Σάσεν προσφέρει πεδίο πλούσιου προβληματισμού σε θεμελιώδη ζητήματα, τα οποία όμως αντί να συζητούνται, οι κυβερνήσεις τα 'σπρώχνουν κάτω από το τραπέζι' για να μην φαίνονται.

I.N. Μπασκόζος

Γιάννης Α. Τασόπουλος, *Το Ηθικοπολιτικό Θεμέλιο του Συντάγματος* [Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου 13], Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, 353 σελ.

Τα τελευταία χρόνια οι έλληνες νομικοί (και ιδιαίτερα όσοι ασχολούνται με τη φιλοσοφία του δικαίου και το συνταγματικό δίκαιο) έχουν ανακαλύψει την αγγλοσαξονική φιλοσοφία του δικαίου και ιδιαίτερα την πλουσιότατη αμερικάνικη συνταγματική θεωρία. Ο Γιάννης Τασόπουλος είναι ο μοναδι-

κός Έλληνας συνταγματολόγος, μέλος ΔΕΠ ελληνικού πανεπιστημίου, με διδακτορικό από τις ΗΠΑ. Έχοντας εκπονήσει το διδακτορικό του στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Duke υπό την επίβλεψη του George Christie έχει έρθει σε άμεση επαφή με την αμερικάνικη συνταγματική θεωρία αλλά και φιλοσοφία του δικαίου.

Στο παρόν έργο, ο συγγραφέας μεταφέρει στην ελληνική συνταγματική θεωρία τον διάλογο που διεξάγεται για πολλές δεκαετίες στις ΗΠΑ σχετικά με τη φύση και την ερμηνεία του συντάγματος. Ο διάλογος αυτός είναι στο μεγαλύτερο μέρος του άγνωστος στην Ελλάδα. Οι Έλληνες νομικοί ήρθαν σχετικά πρόσφατα σε επαφή με τους μεγάλους αγγλοσάξονες φιλοσόφους (από τον Hart και τον Rawls έως τον Dworkin και τον Michelman). Δεν υπήρχε ο απαραίτητος χρόνος για να εξοικειωθούν με το έργο 'ήσωνον' προσωπικότητων όπως π.χ., των παλαιότερων Henry Hart και Albert Sacks ή των νεότερων William Eskridge και Frank Easterbrook. Έτσι, παρά την ολοένα αυξανόμενη ενημέρωση και την ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα συζήτηση που ήδη διεξάγεται, το βιβλίο του Τασόπουλου είναι το πρώτο που αναφέρεται διεξοδικά σε θεωρίες και πρόσωπα που δέσποσαν στην αμερικάνικη συνταγματική θεωρία, αλλά παραμένουν άγνωστα στην Ελλάδα (Alexander Bickel, Harry Kalven, Philip Kurland).

Το μεγάλο ερώτημα που θέτει η ερμηνεία των κανόνων δικαίου και ιδιαίτερα εκείνων του Συντάγματος φαίνεται καταρχήν απλό: ο ερμηνευτής του Συντάγματος οφείλει σε κάθε περίπτωση να αναζητά τη βούληση του ιστορικού νομοθέτη και να βασίζει την ερμηνεία του σε αυτή ή μήπως το Σύνταγμα αποκτά μια τέτοιου είδους αυτονομία από τη στιγμή της θέσπισής του ώστε η ερμηνεία του να είναι απαραίτητα δυναμική, αυτονομημένη από τη βούληση του νομοθέτη και προσαρμοζόμενη στην κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και στις κυρίαρχες ηθικοπολιτικές αντιλήψεις της εποχής; Ποιος είναι ο ρόλος του ερμηνευτή και ποια η ουσία της ερμηνείας; Θα έπρεπε η νομική ερμηνεία να αποτελεί συνδυασμό ερμηνείας λογοτεχνικού τύπου και ιστορικής έρευνας των πηγών (όπως θα πρότειναν τα μέλη της λεγόμενης 'ιστορικής σχολής' με ακραίο εκπρόσωπό τους τον Robert Bork) ή μια προσπάθεια ανεύρεσης της ορθής ερμηνείας με βάση αρχές που βασίζονται όχι μόνο στο ίδιο το Σύνταγμα, αλλά και στις κυρίαρχες ηθικοπολιτικές αντιλήψεις που μπορεί να έρχονται και σε ευθεία αντίθεση με εκείνες του ιστορικού νομοθέτη (όπως πιστεύουν τα μέλη της σχολής του 'δικαστικού ακτιβισμού', με επίσης πιο προωθημένο εκπρόσωπό τους τον Ronald Dworkin); Είναι φανερό πως αυτή η αντιπαράθεση είναι και ιδιαζόντως πολιτική. Δεν είναι τόσο

απλό το ερώτημα διότι δεν είναι τόσο απλή η επιλογή. Η πρώτη ομάδα κατηγορεί τη δεύτερη για αντιδημοκρατικότητα και η δεύτερη την πρώτη για συντηρητισμό.

Η συζήτηση έχει ήδη φθάσει σε υψηλό επίπεδο στις ΗΠΑ και είναι μάλλον απίθανο να καταλήξει σύντομα σε μία συναινετική 'κυρίαρχη' θεωρία (όπως είχε συμβεί τη δεκαετία του 1960 με την απόλυτη κυριαρχία της σχολής Hart-Sacks). Σχετικά πρόσφατα, μάλιστα, έχει εμφανισθεί και μια τρίτη ομάδα, με επικεφαλής τον εφέτη και καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου Frank Easterbrook. Η θεωρία αυτή, που έρχεται σε αντίθεση με την σχολή του δικαστικού ακτιβισμού, κρίνοντάς την ως αντιδημοκρατική, επιχειρεί να αποδείξει το μάταιο της αναζήτησης της βούλησης του ιστορικού νομοθέτη. Σε βιβλίο του, που βρίσκεται υπό δημοσίευση, ο Easterbrook (ο οποίος αποτελεί έναν από τους κυριότερους υποψήφιους για μια θέση στο Αμερικάνικο Ανώτατο Δικαστήριο στο εγγύς μέλλον), χρησιμοποιώντας θεωρίες τόσο διαφορετικές όσο του Wittgenstein, του Gadamer και της σχολής της δημόσιας επιλογής, ισχυρίζεται πως η ιδέα της αρχικής βούλησης του νομοθέτη (*original intent*) στηρίζεται σε μια εικόνα φωτισμένου δεσπότη ή μιας ομοιογενούς ομάδας νομοθετών που έχουν μια ξεκάθαρη πολιτική βούληση. Όμως, σήμερα, η νομοθεσία είναι το αποτέλεσμα ενδο- και διακομματικών συνεννοήσεων (*legislative deals*). Επομένως, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αναζητηθεί μια έλλογη βούληση από πίσω της και, φυσικά, κάθε προσπάθεια ανεύρεσής της θα πέσει στο κενό. Τι ρόλος απομένει στον δικαστή; Σε μια δημοκρατική κοινωνία, μόνον αυτός του ερμηνευτή των νομοθετικών κειμένων με βασικό κριτήριο το απλό νόημα (*plain meaning*) που τα κείμενα αυτά (υποτίθεται ότι) έχουν – όπως θα τα κατανοούσε ένας απλός πολίτης. Τη θεωρία αυτή ασπάζεται στο Αμερικάνικο Ανώτατο Δικαστήριο ο πολὺς Antonin Scalia, ο οποίος μάλλον πρόκειται να διαδεχτεί τον William Rehnquist στην προεδρία του δικαστηρίου όταν αυτός αποχωρήσει.

Όλα τα παραπάνω σε καμία περίπτωση δεν υπονοούν πως στην Ελλάδα δεν έλαβε χώρα η σχετική συζήτηση. Από τις πρώτες σελίδες του βιβλίου, η ελληνική συζήτηση συνδέεται με εκείνη που έλαβε και λαμβάνει χώρα στις ΗΠΑ. Όμως η ελληνική θεωρία, αν και κινήθηκε παράλληλα με την αμερικάνικη, δεν φαίνεται μέχρι πρόσφατα να τη γνώριζε (βλ. όμως, και Π. Σούρλα, *Η Διαπλοκή Δικαίου και Πολιτικής και η Θεμελίωση των Νομικών Κρίσεων*, 1989).

Η θέση του συγγραφέα απέναντι στο ζήτημα της φύσης του Συντάγματος ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με εκείνη που εξέφρασε στις αρχές της δεκαε-

τίας του 1980 ο Αριστόβουλος Μάνεσης: το Σύνταγμα αποτελεί δημιούργημα πολιτειακού αυτοκαθορισμού των ανθρωπίνων κοινωνιών, μιας διαδικασίας όπου δεσπόζει η εκάστοτε κυρίαρχη βούληση, σε συνάρτηση με τον υπάρχοντα συσχετισμό κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων. Το ουσιαστικό περιεχόμενο του Συντάγματος είναι ρευστό και μεταβαλλόμενο, δεν υπάρχει σκληρός και αμετάβλητος κανονιστικός πυρήνας. Ανάλογα με τον συσχετισμό των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, το Σύνταγμα προσλαμβάνει προοδευτικότερο ή συντηρητικότερο χαρακτήρα. Η προσέγγιση αυτή ονομάζεται από τον συγγραφέα 'συνταγματικό δίκαιο των πολιτικών δυνάμεων': η ζωή του Συντάγματος είναι η ζωή των πολιτικών δυνάμεων οι οποίες μάχονται για την εξουσία.

Το είδος του συνταγματικού δικαίου που υπερασπίζει ο συγγραφέας δίνει καταρχήν τη εντύπωση πως αναδεικνύει το στοιχείο της βούλησης (*will*) έναντι εκείνου του λόγου (*reason*). Όμως, όχι μόνο δεν περιφρονεί τις 'επιταγές ενός λόγου έγκυρου και νομοποιημένου' και αντιμετωπίζει τον λόγο ισότιμα στα πλαίσια του πολιτειακού αυτοκαθορισμού των κοινωνιών, αλλά στην πραγματικότητα βλέπει τον ζωτικό χώρο της βούλησης περιορισμένο στο έλλειμμα του λόγου. Δεν θα μπορούσε να ήταν και αλλιώς, διότι, αν το σκεφτεί κανείς, η έννοια του Συντάγματος (ως συνόλου δεσμευτικών κανόνων αυξημένης τυπικής ισχύος) είναι καταρχήν αντιδημοκρατική: το Σύνταγμα (ιδιαίτερα στα πλαίσια του φιλελεύθερου συνταγματισμού) περιορίζει την εκάστοτε κυρίαρχη βούληση.

[Άλλωστε αυτή η διάσταση βούλησης και λόγου στην οποία αναφέρεται ο συγγραφέας βασίζεται σε μια μεγάλη θεωρητική συζήτηση που ξεκινά από τη σύγκρουση των θεωρητικών του φυσικού δικαίου και των θετικιστών (που βέβαια ακόμα και στις ηπιότερες μορφές των θεωριών τους αναδεικνύουν τη βούληση –πώς αλλιώς μπορεί να δει κανείς το *rule of recognition* του Hart;) και φθάνει μέχρι την πρόσφατη σύγκρουση Dworkin-Posner (με τον Dworkin να υπερασπίζεται τις αρχές του νομικού συστήματος που προκύπτουν από τον λόγο και τον Posner την έννοια της υποθετικής συναίνεσης των κοινωνιών στα πλαίσια μιας ιδιαιζόντως βουλευσιοκρατικής θεωρίας δικαίου). Ο συγγραφέας προτείνει την ενότητα βούλησης και λόγου.]

Η ηθικοπολιτική ανάγνωση του Συντάγματος που προτείνει ο συγγραφέας επιχειρεί να καλύψει και τις δύο διαστάσεις (τόσο τη 'θετική, κρατική και εξουσιαστική', όσο και την 'ορθολογική, διαλογική και προσωποκεντρική') επικεντρωμένη όμως στην έννοια του αυτοκαθορισμού. Έτσι, αν και αποδέχεται (μαζί με τον θετικισμό) τη σχέση εξουσίας που είναι συνυφασμέ-

νη με την έννοια του δικαίου, 'εστιάζει στους κανονιστικούς όρους και τις δεοντοκρατικές προϋποθέσεις, οι οποίες πρέπει να ικανοποιούνται προκειμένου η πολιτική εξουσία να ασκείται δημοκρατικά'. Ποιος είναι όμως τότε ο ρόλος του αυτοπροσδιορισμού (ο οποίος είναι αναγκαστικά περιορισμένος από τον έντονο θεσμικό προσανατολισμό της ηθικοπολιτικής ανάγνωσης του συγγραφέα);

Στο ερώτημα αυτό, ο συγγραφέας απαντά στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου όπου υποστηρίζει πως ο άνθρωπος δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται απλά ως ένα υποκείμενο δικαίου, αλλά ως ένα 'σύνθετο ηθικοπολιτικό υποκείμενο' που κατέχει κεντρική θέση στη συνταγματική θεωρία. Είναι, μάλιστα, ιδιαίτερα ενδιαφέρον πώς ο συγγραφέας αναδεικνύει την ανθρωποκεντρική παράδοση στο έργο του Μάνεση, του Σβώλου αλλά και σε εκείνο του Ν.Ι. Σαρίπλου και των συντακτών των ελληνικών επαναστατικών Συνταγμάτων. Ο συγγραφέας επιχειρεί να αναδείξει τον αυτοκαθορισμό ως ενότητα βούλησης και λόγου, παρουσιάζοντας και συζητώντας τις απόψεις (μεταξύ άλλων) του Charles Taylor, του Joseph Raz, του Thomas Nagel, του Isaiah Berlin, του Michael Sandel, κ.α. Μεταφέρει ουσιαστικά όλη τη σχετική συζήτηση στο ελληνικό κοινό, αλλά με τη θεσμική της διάσταση η οποία, θεμελιωμένη στην αναστοχαστική ισορροπία (*reflective equilibrium*) του John Rawls, μετατρέπει τον αυτοκαθορισμό σε θεμελιώδη αξία, η οποία όμως δεν είναι μονοσήμαντη, είναι ανεξάρτητη από την ουσιαστική ορθότητα των επιλογών του προσώπου, έχει διανεμητικό χαρακτήρα (ίσα και αδιαίρετα δικαιώματα αυτοκαθορισμού για κάθε πρόσωπο) και συμπυκνώνεται στην αρχή της ανεκτικότητας, την οποία ο συγγραφέας θεωρεί 'θεσμική εγγύηση της δημόσιας τάξης' υπό το πρίσμα της βούλησης, ενώ υπό το πρίσμα του λόγου τη συνδέει με την έννοια του δημοσίου διαλόγου. Θα συμφωνήσω ενθουσιωδώς με τον συγγραφέα ότι στη σύγκρουση του συλλογικού με τον ατομικό αυτοκαθορισμό, δεν είναι δεδομένο ότι υπερισχύει ο πρώτος!

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας επισημαίνει τις σχέσεις πολιτειακού αυτοκαθορισμού (της θέσπισης δηλαδή του Συντάγματος) με τις θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου τις οποίες συζητά εκτεταμένα. Επιχειρεί την ηθικοπολιτική ανάγνωση του ελληνικού Συντάγματος του 1975, δίνοντας έμφαση στην ουσιαστική νομιμοποίηση και ορθή κατανομή της πολιτικής εξουσίας, στην ποιότητα της αντιπροσώπευσης και ιδιαίτερα στην αναγνώριση της κανονιστικής σημασίας του αυτοπροσδιορισμού που συνεπάγεται την αναγωγή των δικαιωμάτων σε αντικειμενικές αξίες της έννομης τάξης. Αντίθετα, η τόσο αμφίβολη και πλασματική ενότητα του λαού ως 'ενότητας βούλησης και λό-

γουν' δεν πείθει ιδιαίτερα, όπως διαπιστώνει και ο ίδιος ο συγγραφέας, ο οποίος προτείνει ως τρόπο συνταγματικής πρόσληψης του λαού-κοινωνίας τη δημοκρατική κοινωνία: όπου 'τα πρόσωπα έχουν ίσα δικαιώματα να αναπτύσσουν ολόπλευρα την προσωπικότητά τους, να διαμορφώνουν και να ακολουθούν το σχέδιο της ατομικής, συλλογικής και πολιτικής ζωής τους, μέσα σε καθεστώς πολυφωνίας και πραγματικών, ουσιαστικών επιλογών'. Πρόκειται για μια σαφώς προσωποκεντρική ανάγνωση του ελληνικού Συντάγματος, εμπνευσμένη από τον πολιτικό φιλελευθερισμό, η οποία αν και δεν είναι ίσως η κυρίαρχη σήμερα, θεμελιώνεται από τον συγγραφέα στη νομική θεωρία (ήδη του 19ου αιώνα) αλλά και στην πράξη.

Η απόσταση του συγγραφέα από την κυρίαρχη συνταγματική θεωρία είναι φανερή στην ενότητα που ο ίδιος ταυτίζει τον συνταγματικό αυτοκαθορισμό με τον αντιπατερναλισμό. Βέβαια, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί παραδείγματα με τα οποία θα συμφωνούσαν σχεδόν όλοι οι έλληνες συνταγματολόγοι, υπάρχει όμως και πλήθος παραδειγμάτων όπου θα υπήρχε σημαντική διάσταση απόψεων και αρκετά άλλα, όπου ο συγγραφέας ενδεχομένως θα βρισκόταν στη μειοψηφία (βλ. κυρίως ζητήματα σχετικά με τη βιοηθική, τη ραδιοτηλεόραση, κ.λπ.).

Στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, ο συγγραφέας υποστηρίζει την αποσύνδεση της ιδιωτικής βούλησης από τον λόγο που ο αντιπατερναλισμός και ο αυτοκαθορισμός λογικά συνεπάγεται και εφαρμόζει την ηθικοπολιτική ανάγνωση, συζητώντας το πρόβλημα της ελευθερίας της έκφρασης μεταφέροντας κι εδώ τη σχετική συζήτηση στις ΗΠΑ (η οποία ξεκίνησε από τα τέλη του 19ου αιώνα). Πάλι όμως δίνει έμφαση σε περιπτώσεις και παραδείγματα που θα έβρισκε σύμφωνη την ελληνική συνταγματική θεωρία, π.χ. περνώντας κάπως βιαστικά το θέμα του ρατσιστικού λόγου.

Το βιβλίο του Γιάννη Τασόπουλου είναι ιδιαίτερα πλούσιο. Είναι αδύνατο να συζητηθεί πλήρως στα πλαίσια μιας σύντομης βιβλιοπαρουσίασης. Ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματά του είναι η ζωντανή παρουσίαση του διαλόγου, στο πλαίσιο όχι μόνο της πολιτικής και νομικής φιλοσοφίας, αλλά και της ηθικής φιλοσοφίας την οποία ο συγγραφέας φαίνεται να κατέχει καλά. Αυτό το καθιστά πολύτιμο και ως διδακτικό εγχειρίδιο για μαθήματα συνταγματικού δικαίου, καθώς και φιλοσοφίας του δικαίου. Επιπλέον, ο συγγραφέας προσφέρει την πλέον πολιτικά φιλελεύθερη συνολική ανάγνωση του ελληνικού Συντάγματος και αυτό από μόνο του είναι ιδιαίτερα σημαντικό.

Άριστείδης Ν. Χατζής